

**Dr. Öğr. Üyesi Hanzade  
GÜZELOĞLU**

Ardahan Üniversitesi  
İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,  
Ardahan/TÜRKİYE  
hanzadeg@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-1678-4765

**İKİ GURBET ŞÂİRİ: BÂBÜR ŞÂH VE  
CEM SULTÂN'IN ŞİİRLERİNDE VATAN\***

TWO POETS FAR FROM HOMELAND:  
THE THEME OF HOMELAND (VATAN)  
IN POETRY OF BABUR SHAKH AND  
CEM SULTÂN

DOI Number: 10.28981/hikmet.494016

**ÖZ**

Vatan teması Türk kültüründe ve Türk edebiyatında her dönem ve alanda ayrı bir yere sahiptir. Vatan kavramının Divan şiirinde de yer aldığı görülmektedir. Yüzlerce beyitte vatan temasına yer verilmiştir. Bu beyitlerde bakıldığında vatan teması Divan şiirinin sanat anlayışı ve estetiği içinde işlenmektedir.

Çalışma için seçilen Çağatay edebiyatının önemli siması Bâbüür Şâh ve Anadolu sahasındaki hükümdar şâir Cem Sultân'da "vatan" kavramının yer aldığı beyitler olduğu gibi, Cem Sultân'ın "vatan" redifli gazeli ve vatan kavramının işlendiği "Frengistan Kasidesi" de bulunmaktadır. Her iki şâirde de yalnızlık, feleğe sitem, gurbet ve vatan hasreti duygusunun işlendiği beyitler görülmektedir. Biri Türk coğrafyasının Doğusunda, diğeri Batısında yaşamış bu iki hanedan mensubu Divan şâiri arasında yaşadıkları bakımdan benzerlikler vardır: ikisi de taht mücadelesi yüzünden vatanından uzaklaşmak zorunda kalmış; vatan hasreti çekmiş, gurbet duygusuna katlanarak yalnızlık çekmiştir. Bu duyguları bazı şiirlerinde açık açık yansıtmışlar. Bu çalışmada, Cem Sultân ve Bâbüür'ün Türkçe Divanları taranarak onlardaki vatan kavramı ele alınacaktır. Elde edilen verilerle aralarında bir karşılaştırma yapılacaktır. Vatanı ayrı düşen, gurbet acısını yaşamış, kader benzerliği olan bu iki şâirin şiirlerinden örneklerden hareketle benzerlik ve farklılık tespit edilmeye ve örnekler üzerinden genel olarak Divan şiirinde vatan kavramının işleyişi konusunda bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Divan şiiri, Cem Sultân, Bâbüür Şâh, Vatan konusu, Gurbet, Yalnızlık

**ABSTRACT**

The theme of homeland has a special place in Turkish culture and Turkish literature in all time and area. It is obviously that this theme had place in Divan poetry, too. In hundred verses this theme is had place. As known from these verses, the theme of homeland (vatan) is taken in art, aspect and aesthetic of Divan poetry. Many times vatan (homeland) is an unattainable beautiful women, who is stays in away, dream about and longing for. Both of Divan poets wich are chosen for this study used thern "vatan" (homeland) in own poetry. Babur Shah was one of the important persons of Chagatay Literature and Cem Sultân was a prince in Anatolia. Beside of verses with term "vatan", also there are gazal rhyme with repeated word "vatan" and eulogy "Frengistan" of Cem Sultân, in wich the theme homeland is taken on. In many verses in poetry of both these poets seem the loneness, reproach to fate, foreign land and feeling of homeland nostalgia. There are many similarities between the life of these two poets, one of wich had lived in East of Turkish area, the other-in West side; both of them vere members of dynastic families, vere Divans poets, both of them had fight for their throne and because of this had to go far away from their homeland, had nostalgia of homeland, living in foreign land and loneness. They sometimes image those feelings in own poetry. This study is trying to find out those poetic examples with the theme "vatan" (homeland) searching the verses from Turkish Divans of Babur Shah and Cem Sultân. There will made a comperative analysis of this data. In point of these examples, the similarities and differences between both poets are trying to been shown. Also consideration about theme "vatan" (homeland) in Divan poetry will tying to be made.

**Keywords:** Divan Poetry, Cem Sultân, Babur Shah, The theme of Vatan (Homeland)

\* Bu yazı, 12-14 Mayıs 2017 tarihinde Atatürk Üniversitesi, ATASEM Eğitim Fakültesi, Erzurum'da düzenlenen "Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni"nde sunulan aynı konulu bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş şeklidir. Makalede daha ayrıntılı bilgi ve farklı örnekler yer almıştır.

## GİRİŞ

### 1-Divan Şiirinde Vatan Konusu

Arapça kökenli “vatan” kelimesi “Bir insanın doğup büyüdüğü veya yaşadığı yer.” (Sami, 1978: 1470) olarak açıklanmaktadır. Bu anlamıyla Divan şiirinde de ele alındığı görülmektedir.

Divan edebiyatında “vatan” redifli<sup>1</sup> şiirler yazan şâirler olduğu gibi, vatan kavramını içeren atasözü, deyim ve çeşitli tabirlerin yer aldığı yüzlerce beyitlere rastlanmaktadır. Ayrıca ayrı beyitler halinde de vatan kavramının geçtiğini görmek mümkündür.<sup>2</sup>

Divan şiirinde yüzlerce beyitte vatan temasına yer verilmiştir. Bu beyitlere bakıldığında vatan konusu, Divan şiirinin sanat anlayışı, estetiği ve telakkisi içinde işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla çoğu zaman vatan, hasreti duyulan, özlenen, hayal edilen, sevdası çekilen, uzakta kalan, kavuşulamayan bir güzel (sevgili)dir.

Divan şâiri için vatan sevgilinin bulunduğu yerdir (kûy). Vatandan ayrılmak da zordur:

Behiştî gitmez ölince cinân-ı kuyundan  
Değüldür âdeme âsân vatandan ayrılmak (Behiştî)<sup>3</sup>

Yine “vatan” kavramının geçtiği çoğu beyitte “vatan sevgisi imandandır” anlamına gelen “Hubbu'l-vatan mine'l-imân” hadis sözünden yararlanarak birçok Divan şâiri vatan sevgisi temasına değinmiştir:

Münâsib bendene olmakdur ol cây  
Vatan hubbu hemân imâna benzer (Hayâlî Bey)

Divan edebiyatında vatan, cennet gibi güzel ve kutsal yer olarak zikredilir. Ayrıca “vatan tutmak, vatan kılmak, vatan eylemek, vatan itmek” gibi birçok deyim de kullanıldığı görülmektedir. Uzak kalındığında, hatırlanıp ağlamaya sebep olan yerdir:

N'ola ağlarsa Fuzûlî ravza-i kûyun anıp  
Lâ-cerem giryân olur kılgaç vatan yâdın garîb (Fuzûlî)

Vatan firâkı yahar şem' bigi cânı oda  
Niçe ki gönlüme düşe benüm hevâ-yı vatan (Ahmedî)

Ol kim vatan var iken ide gurbete heves  
Ne dürlü kim belâ göre anun sezâsıdır (Ahmedî)

Kısaca, Türk edebiyatında “vatan” temasının en güzel işlendiği ve vatan şâirleri denilen şâirlerin yazdığı dönem olan Tanzimat dönemindeki gibi Divan edebiyatı

<sup>1</sup> Bu konuda Mehmet Sarı, makalesinde Beşir Ayvazoğlu'na ait şu sözüne yer verir: “Vatan redifli şiirler dikkatle incelendiğinde, bu kavramın yavaş yavaş bugünkü anlamını kazandığı görülür. Özellikle Kırım harbi sırasında ve daha sonra yazılmış gazellerde, vatan anlayışı bakımından Namık Kemal'i hazırlayan duyuşlar vardır.” (Sarı, 2016: 212)

<sup>2</sup> Vatan konulu şiirler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Sarı, “Divan Şiirinde Vatan”, *Hikmet dergisi*, Sayı: 5, 2016, S. 209-243. Türk edebiyatında vatan konusu hakkında daha geniş bibliyografya için de aynı çalışmanın Bibliyografya kısmına bakılabilir.

<sup>3</sup> Bu bölümdeki örnekler için bkz. Mehmet Sarı, *a.g.m.*, S. 214-240.

döneminde de benzer söyleyişlerin olduğu görülmektedir. Cem Sultân, Ahmedî, Mehmet Niyâzî, Münirî, Hafız, Hüsnü mahlaslı şâirlerin “vatan” redifli manzumeleri bu konuda en güzel örneklerdir. (Sarı, 2016: 212)

Divan şâirleri arasında özellikle ömrü gurbette geçen ve Divan edebiyatında ilk “gurbet şâiri” sayılan Cem Sultân'ın vatan konusundaki beyitleri ayrıca bu bakımdan önemlidir.

## 2- İki Gurbet Şâiri: Bâbü Şâh ve Cem Sultân (Kader Benzerliği)

Bu çalışma için seçilen Çağatay edebiyatının önemli siması Bâbü Şâh ve Anadolu sahasındaki hükümdar şâir Cem Sultân'da “vatan” kavramının yer aldığı beyitler tespit edilmiştir. Cem Sultân'ın “vatan” redifli gazeli ve ona ait olduğu kabul edilen, vatan kavramının işlendiği “Frenğistan Kasidesi”<sup>4</sup> de bulunmaktadır. Her iki şâirde de yalnızlık, gurbet ve vatan hasreti duygusunun işlendiği beyitler görülmektedir. Biri Türk coğrafyasının Doğusunda, diğeri Batısında yaşamış bu iki hanedan mensubu Divan şâiri arasında yaşadıkları bakımından benzerlikler vardır: ikisi de taht mücadelesi yüzünden vatandan uzaklaşmak zorunda kalmış, vatan hasreti yaşamış ve gurbet duygusuna katlanarak yalnızlık çekmiştir. Bu duyguları bazı şiirlerinde açık açık yansıtmışlar. Bu çalışmada, Cem Sultân ve Bâbü'ün Türkçe Divanları taranarak onlardaki vatan kavramı ele alınmıştır.<sup>5</sup>

Bilindiği gibi, Fatih Sultân Mehmed'in üç oğlundan en küçüğü olan Cem Sultân, babasının ölümünden sonra ağabeyi Bayezid ile girdiği saltanat mücadelesini kaybetmiş ve gurbete çıkmak zorunda kalmıştır. Rodos'tan başlayan bu gurbet yolculuğu Avrupa'ya kadar devam etmiş ve İtalya'da sonlanmıştır. Bu yüzden Cem'in şiirlerinde genç yaşta vatanından uzakta kalmanın etkisiyle gurbet duygusu ve vatan özlemi önemli yer tutar. Cem'in Avrupa'da çoğu zaman sıkıntı, üzüntü ve ümitsizlik içinde geçen acılı ve acıklı hayatı gurbette henüz 36 yaşındayken sona ermiştir.

Ondan yaklaşık yarım asır sonra Çağatay sahasında yaşamış büyük hükümdar şâir Bâbü Şâh'ın de kısa sayılabilecek hayatında macera, taht mücadelesi, vatandan uzak kalma ve gurbet duygusu çok önemli yer almıştır. Timurlu soyundan gelen Bâbü, doğduğu Fergana'da babasının ani ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Ancak kısa süre sonra orada hakimiyeti ele geçiren Şeyban Han güçlerine yenilerek doğduğu yerlerde devlet kurma mücadelesi başarısız sonuçlanmıştır. Vatanını terk etmek zorunda kalan Bâbü Hindistan coğrafyasına giderek orada Bâbü'iler Devletini kurmuştur. Bâbü 46 gibi genç sayılacak yaşta gurbette vefat etmiştir.

<sup>4</sup> Frenğistan redifli manzumenin Cem Sultâna ait olduğu konusu uzun zamandır tartışıla gelmiştir. Cem'e ait olmasa bile onun etrafında yer alan ve acıklı Avrupa macerasına ona eşlik eden, kaynaklarda adları “Cem şâirleri” olarak geçen şâirlerden birinin kaleminden çıkmıştır. Bu durumda da şiiri, aynı duygu, düşünüş ve hayalin ürünü olduğunu saymak ve Cem'in şiirdeki söyleyişe benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Cem Şâirleri hakkında bkz.: Hatice Aynur, “Cem Şâirleri”, *İlmî Araştırmalar*, 9, İstanbul, 2000, S.33-43. “Frenğistan Kasidesi”nin muhtevası ve şekil özellikleri hakkında: Bekir Çınar, “Geleneğe Direnen Bir Şâir ve Şiiri: Cem Sultân'ın Frenğistan Kasidesi”, *Turkish Studies*, 2/4, Sonbahar 2007, S. 274-282)

<sup>5</sup>Bâbü'ün divanı için: Bilal Yücel, *Bâbü Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995. Cem Sultân'ın Divanı içinse: Halil Ersoylu, *Cem Sultân'ın Türkçe Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989 kullanılmıştır. Makalede verilen örneklerde parantez içindeki şiir ve beyit numarası, bu çalışmalara göredir.

Şiirlerinde vatan hasreti, gurbet ve yalnızlık duygusu hâkim olan bu iki hükümdar şâirin hayatında- aralarında yüzyıl ve coğrafya farkı olsa da- kader benzerliği görülmektedir.

Özet niteliğinde bu benzerlikleri aşağıdaki tablo halinde de gösterebiliriz:

<b>Benzerlikler</b>	<b>Cem Sultân</b>	<b>Bâbü Şâh</b>
<b>Hanedan mensubu</b>	Osmanlı hanedan mensubu, Fatih'in 3. oğlu, şehzâde.	Timuriler hanedanından, Fergana hakimi Ömer Şeyh'in oğlu.
<b>Taht mücadelesi</b>	Kardeşi Bayezid'la taht mücadelesi yapmıştır.	Baba hakkı olan Semerkand, Fergana hükümdarlığı için Şeyban Han'la mücadele etmiştir.
<b>Vatandan uzaklaşma</b>	Taht mücadelesi başarısız olunca önce Rodos, sonra Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştır.	Şeyban Han'a karşı savaşlarda yenilgiye düşünce önce Kabil, sonra Hindistan'a gitmek zorunda kalmıştır.
<b>Vatan hasreti</b>	Vatandan uzakta hasret çektiğini eserlerinden öğreniyoruz.	Vatan hasreti çektiğini eserlerinden öğreniyoruz.
<b>Kısa hayat ve kader benzerliği</b>	36 yıl ömür sürmüştü. Kısa süreliğine tahta çıkıp vatandan uzaklaşmak zorunda kalmış ve bir daha kavuşmamıştır.	48 yıl ömür sürmüştü. Kısa süreliğine tahta çıkıp vatandan uzaklaşmak zorunda kalmış ve bir daha kavuşmamıştır.
	Taht mücadelesine 23 yaşında başladı. Bursa'da hükümdarlığını ilan etti ve sikke bastırdı.	Babası öldüğünde henüz 12 yaşındayken ilk defa tahta oturdu. Daha sonra 1457 ve 1501'de iki defa kısa süreliğine Semerkand'a hakim oldu.
<b>Yalnızlık</b>	Yalnızlığını sürekli şiirlerinde dile getirmiştir. Ailesinden uzakta gurbettedir. Osmanlı şehzadesine	Şiirlerinde kimsesizlik, yalnızlık hakimdir. Her yenilgiden sonra defalarca kaçmak zorunda kaldığında hep

	yakışır şekilde muamele görse de bulunduğu saray, köşklere hep yalnızlık çekmiştir.	yalnızdır. Şiirlerinde dert yakınacak kimsesi olmadığını söylemiştir.
<b>Gurbette yaşama, gurbet duygusu</b>	Divan edebiyatında ilk gurbet şâiri sayılır. Vatandan uzaktaki ömrü Memlük ülkesi, Rodos, Fransa, İtalya'da gurbette geçmiştir.	Gittiği her yerde sürekli vatandan uzak kalma ve gurbet duygusu vardır. Afganistan, Pencap, Hind ülkesine gitmiş ve burada devlet kurmuştur.
<b>Kötü talih</b>	Kötü talihten yakınır. Feleğe sitem, çaresizlik ve kadere baş eğme görülür.	Kötü talihten yakınır, sitem, çaresizlik ve zaman zaman kadere tevekkül görülür.
<b>Vatanda doğup gurbette ölme</b>	Doğum- Edirne (vatan). Ölüm-Napoli (gurbet).	Doğum-Fergana (vatan). Ölüm-Ağra (gurbet).
<b>Ölüm nedeni-zehirlenme</b>	Âşık Çelebi'ye göre, Napoli yolculuğu sırasında zehirli bir usturayla zehirlenmiş ve kısa süre sonra ölmüştür. Öldüğünde 36 yaşındaydı.	Hindistan'daki en büyük düşmanı olan İbrahim Lûdi'nin annesi tarafından çeşnegir vasıtasıyla yemeğine etkisini uzun vadede gösteren bir zehir konularak zehirlenmiştir. Öldüğünde 48 yaşındaydı.
<b>Hükümdar şâir</b>	XV. yy. hükümdar şâiridir.	XVI. yy. hükümdar şâiridir.
<b>Divan şâiri</b>	Türkçe Divanı, Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi vardır.	Türkçe Divanı, Vekayi (Bâbü'rname), Aruz Risâlesi, Mübeyyen, Risale-i Validiyye Tercümesi vardır.
<b>Mahlas yerine kendi adını kullanma</b>	Şiirde Cem adını kullanır.	Şiirlerinde Bâbü'r adını kullanır.

**Kişilik**

Çok yönlü bir şahsiyettir: iyi yetişmiş, iyi ok atar, savaşçı, şâir vb. Sevilen bir hükümdardır. Konya halkı tarafından sevilir.

Çok yönlü bir şahsiyettir: iyi cengaver, başarılı devlet kurucusu, usta sanatkar, hattat, bestekar, seyyah, yazar, şâir, mimarlık, botanik, zooloji vb. ilimleri bilen aydın. Saygı duyulan büyük bir hükümdardır. Kabil halkı sevgiyle karşılar.

Bu bakımdan karşılaştırmada aralarındaki farklılık da görülmektedir. Bâbü'ün kaderi o kadar talihsiz ve trajik olmamıştır. Bâbü, diğer topraklarda (Kabil ve Delhi'de) bir devlet kurabilmiştir. Vatandan uzakta olmaya mecbur olsa da özgürdür, hâlâ bir hükümdardır ve hükümdar olarak dünyaya gözlerini kapatmıştır. Siyâsî entrikalar ağına düşen ve esir tutulan, Fatih gibi büyük bir cihangirin şehzâdesi olan Cem Sultân ise bu büyüklüğüne yakışır şekilde bir hayat sürememiştir. Esir düştüğü zamandan beri kötü talihin pençesinden bir türlü kurtulamamış, kaybettiklerini geri alamamıştır.

**3-Doğu'da Vatansız bir Şâh: Bâbü Şâh'ta Vatan Konusu**

Doğu Türkçesi hükümdar şâirlerinden Zahirüddin Muhammed Bâbü Şâh (1483-1530)ın babası Timur'un torunlarından Fergana hâkimi Ömer Şeyh, annesi Cengiz'in torunlarından Yunus Han'ın kızı Kutlug Nigar hanımdır. Babasının bir kaza sonucu ölümü üzerine henüz 11 yaşındayken 1494'de Fergana'da hükümdar olur. Ancak baba hakkı tahtını korumak için giriştiği mücadelede Şeyban Han (1451-1510)a karşı kaybedince tahtından ve vatanından uzaklaşmak zorunda kalır. Gittiği Kabil, Kandehar ve Hindistan'ın birçok şehrini zaptederek kendinden sonra da üç asır daha yaşayacak Büyük Türk-Hind devletini kurar. Vefatı 1530'da Ağra'da gerçekleşir, naaşı Kabile' nakledilir.<sup>6</sup>

Bâbü Şâh'ın, Doğu Türkçesi (Çağatayca) edebiyatının Nevâî'den sonra yetiştirdiği en değerli şâir olduğu bugün edebiyat tarihçileri tarafından benimsenmiş bir hükümdür. Örneğine az rastlanır çok yönlü bir şahsiyettir. Bâbü devlet kurucu büyük bir siyasî şahsiyet, askerlik sanatının yüksek bir siması, yılmaz bir mücadeleci oluşu yanında sanat ve kültür yönü de o derece kuvvetli müstesna bir kimse idi. Bazı besteler de yaptığı bilinen Bâbü güzel sanatların hemen hemen her dalıyla yakından ilgilenmiştir. Kendi adıyla anılan "hatt-ı Bâbüî" diye yeni bir hat icat etmiş, Çağatay şiir ve nesrinin en güzel, orijinal örneklerini vermiştir. Samimî

<sup>6</sup> Bâbü Şâh'ın hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında daha fazla bilgi için bkz.: F. Köprülü, "Bâbü", *İA*, C. 2, S. 180-187; Ö. F. Akün, "Bâbü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, S. 396-400, İstanbul, 1991; Konukçu, Enver. (1991), "Bâbü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, s. 395-396. Bâbü'ün hayatı hakkında popüler yayınlar da var: Pirim Kadir, *Yıldızlı Geceler (Son Timurlu)*, (çev. D. Ahsen Batur), Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1994; Flora Annie Steel, *Bâbü Şâh*, (çev. İlhan Yıldız), 2017.

ve sade üslupla yazılan şiirlerinde Bâbü'nün hayatını aksettiren izleri de görmek mümkündür. (Şentürk 2005: 242-243)

Bâbü Klasik şiir geleneğinin alışık temlerini değişik bir üslupla gerçek tablolar vererek işlemiştir. Bu yüzden şiirlerinde zaman zaman kendi hayatını ve yaşadığı olayları görmek mümkündür. Hayatını aksettiren otobiyografik karakterdeki şiirleri oldukça fazladır. Bilindiği gibi, “Hâtırât”ında ne zaman, hangi münasebetle, ne gibi hallerde yazıldıklarına dair verdiği bilgilerden şiirlerinin kendi hayat hadiseleriyle bağlantısı anlaşılır. (Akün, 1991: 396)

Şâir ve yazar olan Bâbü Şâh ömrü boyunca anavatanını yâd etmiş ve şiirlerinde sürekli olarak “*baş alıp gitmek*”<sup>7</sup> deyimini kullanmıştır:

Köngli tilegen murâdıga yitse kişi  
Yâ barça muradları terk itse kişi  
Bu ikki müyesser olmasa âlemde  
*Başını alıp bir sarıga kitse kişi* (138)<sup>8</sup>

“İnsanın gönlü dilediği murada yetmeli veya insan bütün muratlarını terk etmeli. Bu ikisi de gerçekleşmiyorsa o zaman insan başını alıp bir tarafa gitmelidir.”

Kavuşmak için Bâbü için mümkün olmuyorsa çaresizlik içinde ne yapmalı? Başını alıp nereye gitmeli?

Vaslıngı niçe ulusdın işitkey min  
Ni nev' kılıp visâlinge yitkey min  
Ger vasl müyesser olmasa nitkey min  
*Başımı alıp kay sarığa kitkey min* (190)

Gurbet duygusunu iyi bilen şâir Bâbü, bir rübaisinde de gurbette gönlünün hiç mutlu olmadığını, gurbetin zaten kimseyi sevindiremeyeceğini şöyle anlatmıştır:

Yâd itmes imiş kişini gurbette kişi  
Şâd itmes imiş köngülni mihnette kişi  
*Könglüm bu garıblıkta şâd olmadı âh*  
*Gurbette sivünmes irmiş elbette kişi* (135)

“Gurbette kimse kimseyi yad etmezmiş; mihnette kimse gönlünü şad etmezmiş; bu gariplikte gönlüm şad olmadı, ah! Elbette gurbette insan sevinmezmiş.”

Bâbü'de *yâr* ve *diyâr* kavramları birlikte geçer. Onun için yârdan ayrı kalmak vatandan ayrı kalmaktır. İstemeyerek vatandan uzakta olduğunu dile getirir.

Hayatındaki gerçekliliği şiire yansıtan Bâbü, gurbette olduğunu, vatanını terk ettiğini birçok yerde dile getirir.<sup>9</sup>

<sup>7</sup> Bu tabir onun Divân'ında 9 yerde geçmektedir.

<sup>8</sup> Babür'ün şiirleri için, B. Yücel, *Bâbü Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995 kullanılmıştır. Parantez içindeki rakam bu kitaba göre şiir numarasını, ikinci rakam beyit numarasını göstermektedir.)

<sup>9</sup> Şiirlerinden örneklere yazının ilerleyen bölümlerinde yer verildiği için burada tekrar edilmemiştir.

Bâbü'r, Doğu Türkçesi edebiyatında sonraki dönemlerde hep “vatan hasreti yaşamış” şâir olarak anılmıştır. Diğer şâirler de vatan özlemini dile getirmek için onu örnek verirler. Tıpkı Erkin Vahid'in “Vatan Ümidi”<sup>10</sup> adlı şiirinde geçtiği gibi:

*Çekibdür Bâbü'r u Furkat*  
*Vatan hasretida efgânlar*  
 Men ersem vah ne gurbet kim  
 Vatanda bü-vatan boldum

“Bâbü'r ve Furkat vatan hasretiyle feryat etmişler. Ben ise, âh, nasıl bir gurbet ki vatanda vatansız kaldım.”<sup>11</sup>

Onun vatan hasreti çeken bir gurbet şâiri olarak resmedilmesine diğer örnek:

Şâh Bâbü'r yürdi Hindû üstiga, şâir velik  
 Yıgladı Ferganadan tâ mülk-i Hindistân gadar (aynı şiir)

“Şâir Bâbü'r Hindistan üstüne yürüdü, şâir lakin Fergana'dan ta Hindistan ülkesine kadar ağladı.”

#### 4-Batı'da Vatandan Uzakta Bir Şâir: Cem Sultân'da Vatan Konusu

Kaynaklarda “talihsiz şehzâde” olarak daha çok acıklı hayatı ve şahsiyetiyle bilinen Cem Sultân (1459-1495) da bir hükümdar Divân şâiridir.

Cem Sultân, Fâtih Sultân Mehmed'in üçüncü ve en küçük oğlu olarak 1459 yılında Edirne'de dünyaya gelmiştir. Annesi Çiçek Hatun'dur. Cem Sultân, çok iyi bir tahsil görmüş, ata binmek, silah kullanmak gibi en iyi vasıflarla yetişmişti. Karaman'da vali iken ilim, sanat ve kültür erbabından oluşturduğu bir çevre içinde başarılı kişiliğiyle kendini etrafına sevdirmiştir. Fatih'in 1481'de ölümü üzerine kardeşi II. Bâyezid'le taht vârisliği kavgasına başlamış, ancak girdiği bütün savaşları kaybetmiştir. Önce Halep, oradan da Mısır'a geçen Cem Sultân, daha sonra Rodos şövalyelerine sığınmıştır. Bu zamandan itibaren esaret hayatı başlamıştır. Avrupa devletleri ve Papa tarafından Osmanlıya karşı bir araç olarak tutulan Sultân Cem, gurbet ellerde memleket ve aile hasreti çekerek çaresizlik içinde otuz altı yaşında iken Napoli civarında 1495'de vefat etmiştir. Kaynaklar şehzadenin ölümü konusunda değişik rivayetler naklederlerse de yaygın kanaat, zehirlenerek öldürüldüğüdür. Cem'in cenazesi aynı yıl Sultân II. Bayezid tarafından Mudanya yolu ile Bursa'ya getirilir ve burada ağabeyi Sultân Mustafa'nın yanına defnedilir.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Selahattin Tolkun, “Özbek Şâiri Erkin Vahid'in “Vatan Ümidi” Adlı Şiiri ve Yorumu”, *Türkbilig*, S 31, s. 53.

<sup>11</sup> Örnek düzeltilerek aktarılmıştır.

<sup>12</sup> Cem Sultân'ın hayatı ve tarihî şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şakiroğlu, “Cem Sultân,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, S. 283-84, İstanbul 1993; H. İncelik, “Djem”, *Eİ2*, II, S. 529-531; M. Okur, *Cem Sultân (Hayatı ve Şiir Dünyası)*, Ankara, 1992; İ. H. Ersoylu, *Cem Sultân'ın Türkçe Divanı*, Ankara, 1989; İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1951 ); Hatice Aynur, “Cem Şairleri”, *İlmî Araştırmalar*, 9, İstanbul, 2000, S. 33-43; H. Mustafa Eravcı, “Kitâb-ı Cem Sultân ve Güney-Batı Avrupa (Frengistan)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:1, Haziran 2007, S. 1-10.

Geniş bir kültürle yetişmiş, çok kabiliyetli bir genç olarak daha şehzadeligi yıllarda etrafında âlim ve şâirler toplamıştır.<sup>13</sup> Saltanat mücadelesi sonunda Hıristiyanların eline düşmek, diyâr diyâr vatandan uzak yaşamak, Cem Sultân'a Divan şiirinde nadir rastlanır gurbet ve vatan şiirleri söyletmiştir. Denilebilir ki, Divan şâirleri arasında Cem Sultân bir gurbet şâiridir. Birçok şiirinde gurbeti, yalnızlığını ve vatanına karşı özlemini dile getirir. Cem'in şiirlerinde genç yaşta vatanından uzakta kalmanın etkisiyle gurbet duygusu ve vatan özlemi önemli yer tutar. Bu yönü ile hem Osmanlı hanedan şâirleri içinde hem de Divan şiirinde önemli bir yeri vardır.

Kısa ömrünün son dönemini vatandan kopararak tutsaklık içerisinde geçiren, bir “gurbet şâiri” olan Cem Sultân'ın “vatan” redifli duygulu gazelinde vatan, can dimağına kokusu ulaşan, yüzü görülmek istenen; gurbet yerde hasretliğini çeken Cem'e ırmakları ab-ı hayat suyundan daha hoş görülen; köyü, taşı toprağı cennet bahçelerine tercih edilen yer olarak hayal ve tasvir edilmektedir. Bu gazelin her beytinde **vatan** şöyle geçmektedir:

Cân dimâğına ereli *bûy-ı vatan*

Dil diler kim görüne *rûy-ı vatan*

Çeşme-i hayvândan ey cân hoş durur

Ben garîb üftâdeye *cûy-ı vatan*

N'ola cânndan istesem çün yeğ durur

Bâğ-ı cennetten bana *kûy-ı vatan*

Gönlüm eyler dâimâ onu taleb

Bend olaldan bana *gîsû-yı vatan*

Hurrem olup cân-ı Cem irdi safâ

Dil sabâdan alalı *bûy-ı vatan*

“Vatan kokusu can dimağına ulaştığında gönül, vatanın yüzünü görmek ister. Vatanın ırmakları gurbete düşmüş bana âb-ı hayattan daha hoş gelir. Çünkü vatanın bir köşesi bile bana cennet bahçelerinden daha iyi geldiği için vatani gönülden arzulasam bunda şaşılacak bir şey yok. (Tıpkı bir güzelin gibi) vatanımın uzun siyah saçlarına bağlanalı gönlüm hep onu ister. Cem'in gönlü, sabah rüzgârının getirdiği vatan kokusunu aldığından beri mutludur, sevinçlidir.”

Edebiyat tarihçisi Nihat Sami Banarlı, Cem için “Türk edebiyatında ilk vatan hasreti şâiri ve Fatih'in şehzâdesi Cem Sultân” ifadesini kullanmış ve yukarıdaki meşhur gazeli için şunları söylemişti:<sup>14</sup>

*Cem Sultânın vatani bir sevgiliye benzeterek onu bir sevgili için duyulan özleyişle yad edişi “vatan” redifli gazelindedir. Bu şiirdeki vatan sevgisi, Türk edebiyatında vatan devri diyebileceğimiz Namık Kemal, Tevfik Fikret, Süleyman Nazif ve Yahya Kemal'in söyledikleri vatan şiirlerine en yakın ve yeni devir vatan anlayışını andırır. Vatan devri şiirlerinde güzel bir kadın, bir anne olarak tahayyül edilen vatan, bu gazelde de özlenen bir sevgilidir.*

<sup>13</sup> Gurbette Cem Sultân etrafında olan bu şâirlerden bazıları kaynaklarda “Cem şâirleri” olarak anılmaktadır. Onların da bazı şiirlerinde Cem'in sürüklendiği acıklı gurbet macerasından yansımalar vardır.

<sup>14</sup> Bkz. N.S. Banarlı, *RTET*, C. 1, S. 452.

*Vatan hasreti Osmanlı vatanından uzakta kalan şehzadeyi duygulandırmıştır.* (Banarlı 1972: 452)

Rodos'ta başlayıp İtalya'ya kadar süren kederli macerası, Cem'in bir gurbet hayatı yaşamasına sebep olmuştur. Saltanat yolunda çektiği zahmetlerin neticesiz kalmasının yanında bir de vatan topraklarından uzakta, vatanın hasretinin verdiği hüzne oğlu Oğuzhan'ın öldürülmesi haberi eklenince kederi daha da artmıştır.<sup>15</sup>

Burada belirtmelidir ki, Cem Sultân'ın Türkçe Divan'ında merkezde olan **hüzün** duygusuna örnekler çoktur. Şiirlerin hemen hepsinde hüznü bir insanın yaşantısını sezmek mümkündür. Gerçek hayatta yaşadıkları şiirdeki hayal, düşünce ve söyleyişine yansımıştır. İlerideki bölümlerde örnekler arasında yer almış bu beyitler, Cem Sultân'ın sıkıntı dolu hayatını yansıtan, gurbet yıllarındaki duyuş ve düşünüşlerinin akisleri sayılabilir.

Bu beyitlere bakıldığında Cem Sultân'ın hayatına dair bazı samimi söyleyişleri görmek mümkündür. Bazı beyitleri onun acıklı hayatı için söylenmiş gibidir. Daima yalnızlıktan şikayet eden Cem Sultân'ın özellikle memleketinden uzakta bulunduğu yıllarda yazdığı şiirlerinde vatan hasreti çektiği görülür. Bu şiirlerinde Cem samimî, hüznü ve tamamen yaşadıklarını ifade etmekte olduğu için oldukça dokunaklıdır. Oğlu Oğuzhan'ın öldürülmesi üzerine yazdığı mersiyede kederli bir babanın acısını çok iyi yansıtmıştır. (Şentürk 2005:185-186)

Şiirlerinde talihsiz bir macera ile gezip dolaştığı yerlerin, (Hicaz, Rodos, Mısır ve Frenk) ülkelerin adları ve bazı kısa çizgiler halinde hatıraları da vardır.<sup>16</sup>

Annesine yazdığı manzum bir mektup onun hayat hikâyesinin bir özeti gibidir. Bu mektubun beyitleri kendi başından geçenleri anlatır:

Belâya muhtelâ olduk Rodosun hilesin anma  
Bu derde çâre bulmaz İseviden bir tabip ancak

### 3- Bâbü Şâh ve Cem Sultân Şiirlerinde Vatan, Gurbet, Hasret, Yalnızlık:

Zaman zaman diğer Divan şâirlerinin şiirlerinde de rastlanabilecek *yalnızlık, gurbet duygusu, kötü kaderden yakınma vb.* ifadelerin bu iki şâirde vatandan ayrı kalışlarından kaynaklanan samimî duygu ifadeleri olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde fazlasıyla bu duygulara yer veren Bâbü Şâh ve Cem Sultân'da bu duyguların da gerçek ruh hallerinde vatan hasretinden kaynaklandığını anlamak zor değildir.

#### Vatan<sup>17</sup>

Vatan Bâbü için daima sevgilinin olduğu yerdir. Sevgilinin bulunduğundan ötürü âşık o yeri vatan edinmiştir.

Bu yer, eğer sevgili bir gazel (ceylan) ise âşık için çöl ve dağ taş da olabilir:

Sining için *vatanım kûh u deşt bolgusudur*  
Aning için ki vefâsız gazâl körüne sin (566)

<sup>15</sup> Bu yazıda “Acı, ıztırap” başlığı.

<sup>16</sup> Yazıda “Hasb-ı hal” ve “Gerçek Yer Adları” başlıkları.

<sup>17</sup> Buradan itibaren her başlık için sadece belirli örnekler alınmıştır. Makalenin hacmini aşmamak için bütün beyitler alınmamıştır.

“Senin yüzünden vatanım dağ ve çöldür; çünkü vefasız (yerinde durmayan) ceylan gibisin.”

Yukarıda da bahsedildiği gibi, diğer gurbet şâiri Cem Sultân'da da vatandan ayrı kalmış olmanın verdiği sonucunda çekmiş olduğu gurbet ve vatan hasreti duygusu şiirlerinde ifade bulmuştur.

Cem Sultân, şiirlerinde vatan özlemine ve gurbeti dile getirişiyle Divan şâirleri içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Hatta Cem “vatan hasreti”ne şiirde yer veren ilk şâirlerdendir. Vatani bir sevgili gibi resmettiği, sevilinin güzellik unsurlarını vatana atfettiği “vatan” redifli gazeli, Divan şiirinde farklı bir yere sahiptir.

### Yalnızlık

Divan şiirinde sık işlenen konulardan biri **yalnızlık** duygusu birçok berceste beytin yazılmasına sebep olmuştur.<sup>18</sup> Gurbete sürüklenen bu iki şâirin şiirlerinde en çok hâkim olan unsur yalnızlıktır. Bunun sevgiliden ayrı kalmaktan kaynaklanan bir yalnızlık duygusundan çok, şâirin vatandan uzak bir yerde çektiği bir yalnızlıktır.

### Bâbü'r'ün

Hoş ol ki *bir kişi közün yolda* irkende  
Sevinci dip yügürüp yitse kim *fûlân kildi* (66/4)

beytindeki bu yalnızlık duygusu kendini göstermektedir. Öyle ki, Bâbü'r burada, bekleyen birinin güzel bir habere sevineceği gibi, gözü yollarda olup birini beklediğinde koşarak gelen birinin falancanın geldiğini müjdelediğinde nasıl hoş olacağını anlatmaktadır.

Bu yalnızlık duygusunun gurbette çekildiğini de şu örnekten anlamak mümkündür:

Belâ-yı ışk u *yalguzluk* dağı hicrân u *gurbetde*  
Atım Mecnûn kîşim mihnet işim zârî yirim külhân (72/5)

“Aşkın derdi ve yalnızlık, ayrılık ve gurbette adım Mecnûn, elbisem çile, işim ağlamak, yerim de ateş ocağı oldu.”<sup>19</sup>

Bazen şâirin sohbet edip dertleşeceği birinin olmadığından, merhaba diyecek birinin yokluğundan bahsederken yalnızlığını ifade ettiği görülür. Gurbet elde dertleşecek kimsesi olmadığı için Bâbü'r, sevgilinin bulunduğu yer (kûy)in etrafındaki köpeklerle bile dertleşir:

Yâr iti kıkırma ger Bâbü'r dise hâlin sanga  
Neyleyin *bu gurbet içre sindin özge yok kîşim* (89/5)

“Ey sevgilinin köpeği! Bâbü'r sana halini anlatınca haykırma. Ne yapayım? Bu gurbet içinde senden başka kimsem yok.”

Taht mücadelesinde kaybedince birçok zorlu kaçış macerasında tek başına dağ, tepe, çölü aştığı bilinen Bâbü'r bir başka beytinde de yalnızlığını, kimsesizliğini anlatırken gerçek bir yer adıyla cinaslı kafiye yaparak şöyle demiştir:

<sup>18</sup> Bu konuda her şeyden önce akla Fuzûlî'nin meşhur “Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge/ Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı” beyti gelmektedir.

<sup>19</sup> Beyitte gurbet ateş ocağına benzetilmiştir.

Kişim yoktur ki barsam İşkemişke  
Kişim yoktur ki barsam işke mişke (529)

“Bir kimsem yok ki İşkemiş’e gideyim; kimsem yok ki işe mişe gideyim.”<sup>20</sup>

Ayrılıkta gönül rahatı olmayan, kavuşmak için çaresiz olan Bâbü'r’ün sırrına sırdaş ve kederini anlatacak, paylaşacak kimsesi yoktur. Bu yalnızlık duygusunu anlatan bir başka dörtlüğü de şöyledir:

Hicri ara ârâm u karârım yoktur  
Vaslıga yiterge ihtiyârım yoktur  
Kimge açayın râz ki yok mahrem-i râz  
Gam kimge diyin ki gam-güsârım yoktur (176)

“Ayrılık zamanında rahat ve kararım yoktur, kavuşmaya iradem yoktur. Sırrı kime anlatayım, sırdaş yoktur. Gamı kime söyleyeyim, gam ortağı yoktur.”

Bu bakımdan Bâbü'r’ün “tapmadım” redifli gazeli de şâirin yalnızlık duygusu konusunda verilebilecek güzel bir örnektir. Onun Divanı’nın gazeller bölümü, “tapmadım” (“bulamadım”) redifli bu gazeliyle başlamaktadır. Gazel baştan sonuna kadar yalnızlık duygusunu işlemektedir.

Cânımdın özge yâr-ı vefâdâr tapmadım  
Könglümdin özge mahrem-i esrâr tapmadım (1/1)

“Kendi canımdan başka vefalı bir yâr bulamadım. Kendi gönlümden başka sırlarımın mahremini bulamadım.”

Bir gurbet şâiri olan Cem Sultân da şiirlerinde gurbeti, *yalnızlığını* ve vatanına karşı özlemini dile getirir. Bâbü'r’den bu son örneğe yakın bir söyleyişe onda da rastlıyoruz:

Derd ü mihnet cânâ hem-dem gönlüme hasret enîs  
Bana gam her lahza mahrem şimdi mi olduğu var (G. XLVII/5)<sup>21</sup>

“Dert ve mihnet cana arkadaş, hasret gönlüme yakın dosttur. Gamın bana her an yakın olduğu sadece şu an mıdır?”

Cem Sultân da Bâbü'r gibi, yaşadığı yalnızlığı ve bunun ruhunun derinliğinde uyandırdığı acıları şiirlerinde anlatmıştır. Cem Sultân yalnızlığının boyutunu, bir merhaba diyecek birinin etrafında olmadığını söyleyen aşağıdaki beytiyle de anlatmış oluyor:

Düşmenler içre nice ‘aceb hâle ugradum  
Bir dost yok kim eyleye bir merhabâ dırığ ( K. X/19 )

“Düşmanlar arasında öyle acayip bir hale uğradım. Yazık, merhabalaşacak bir dost yok.”

<sup>20</sup> Çağatayca yönelme hal eki –ka/-ke, –ga/-ge olduğu için cinas sağlanmışır.

<sup>21</sup> Cem Sultân’ın şiirleri için H. Ersoylu, *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı*, TDK Yayını, Ankara 2013 kullanılmıştır. Verilen örneklerde parantez içindeki kısaltmalar: G.-gazel, K.-kaside, rakamlardan ilki -şiir numarasını, ikincisi -beyit numarasını işaret eder.

### Ayrılık ve Gurbet Duygusu

Gurbet şâiri olan Bâbü Şâh'ın ve Cem Sultân'ın şiirlerinin merkezinde gurbet yer almıştır. İki şair de gurbet duygusunu ve gurbetteki ayrılık konusunu şiirlerinde işlemiştir. Bu ayrılığın, sevgiliden ayrı kalma olduğu gibi, birçok yerde de memleketten, aileden ayrılık olduğu görülür. Şâir zaten vatandan ayrı kalmayı sevgiliden ayrı kalma olarak anlatır.

Şâir gurbette olduğunu “garîb” kelimesiyle ifade etmiştir. Gurbette garip olana acınır, merhamet gösterilir:

İvrülüp başingga iy ay *kılmışam terk-i vatan*

Rahm kılğil manga kim ser-geştedür min hem *garîb* (42/3)

“Ey ay (gibi sevgili)! Başının etrafında dönüp vatani terk ettim. (Bu yüzden) bana merhamet et ki, başım dönmüş, şaşkınlım ve garibim.”

*Gurbet* ve *ayrılık* (hicrân) hep birlikte geçer. Bâbü, şu beyitlerde de *gurbet* ve *hicranı* birlikte kullanır:

*Gurbetde* ol ay hicri mini pîr kılıptur

*Hicrân bile gurbet* manga tesir kılıptur (124/1)

“Gurbette o ay (gibi sevgilinin) ayrılığı beni ihtiyar kıldı; ayrılık ile gurbet bana tesir etti.”

*Gurbetka saldı* çerh mini yüz cefâ bile

Yâd iyle min *garîbni* gâhî duâ bile (112/1)

“Felek beni yüz dertle gurbete düşürdü. (Ey sevgili!) ben garibi bazen dua ile yâd eyle.”

Köngülni zâr u mini hâr u tenni târ itken

Biri cefâ vü *biri gurbet u biri hicrân* (100/3)

“Gönlü inleyen, beni hakir ve bedeni tel eden cefa, gurbet ve ayrılıktır.”

*Gurbet ü hicrânga* kaldım âh ol cân ilgidin

Cânga yittim imdi *gurbet birle hicrân* ilgidin (7/1)

“O sevgili yüzünden gurbet ve hicrana kaldım. Şimdi gurbet ile hicran yüzünden cana yittim.”

Gurbette olan başkalarından vefa beklememeli. Hele ki kendi diyârından ve yârından hiç vefa görmemişken başkalarından bunu beklemek doğru değildir.

*Gurbet içre* iy köngül ildin vefâ isterni koy

Çün vefâsın körmeding hergîz diyâr u yârning (76/4)

“Ey, gönül! Gurbet içinde başkalarından vefa istemeyi bırak. Çünkü bu zamana kadar (kendi) diyâr ve yârın vefasını asla görmedin.”

Bâbü, gurbette kimseden vefa beklememeli diyor, Cem Sultân da kendisine kimsenin acıma göstermediğini söylüyor:

Her kime meded dirsem urur başuma sengi

Ben haste-dile *kimsene rahm itmedi aslâ* (K. VI/36)

“Yardım umduğum herkes başıma taş vurdu. Gönlü yaralı olan bana kimse asla merhamet etmedi.”

*Gurbet*, *vatan* kelimesinin karşıtı olarak vatanla birlikte geçer.

Bâbü'r'e sevgili gurbete bir mektup göndermiş. Ancak Bâbü'r'e sevgili lazım, onun yadigârı değil. Eğer gurbette sevgiliye kavuşmak varsa vatan ve kendi memleketi neye yarar?

Müyesser olsa eger yâr vaslı *gurbette*  
*Vatannı ni kılay u öz diyâr nige kirek*  
 Yiberdi yâr manga yâdigâr dip hatını  
 Manga habîb kirek yâdigâr nige kirek (403)

“Eğer sevgiliye kavuşmak gurbette mümkünse o zaman vatan ve memleket neye yarar? Yâr bana yâdigâr olarak mektup yolladı. Bana sevgili lazım, yâdigâr neye yarar?”

Ayrılık, sevgiliden ayrı kalmak Bâbü'r için en zor olanıdır. Hatta onun için yüz binlerce düşmanla savaşmak daha kolaydır:

Manga âsân durur bolsa eger yüz ming tümen düşmen  
 Veli *bolmak* cihânda iy kongül *bî-yâr* mişkildür (51/4)

“Ey, gönül, yüz binlerce düşman olsa benim için kolaydır; ancak dünyada yârsız olmak müşküldür.”

Bu Hind yiri hâsılıdın köp köngül aldım  
 Ni sûd ki bu yir mini dil-gîr kılıptur

Sindin bu kadar *kaldı yırak* olmadı Bâbü'r  
 Mazur tut iy yâr ki taksir kılıptur (124/4, 5)

“Bu Hind yerinde çok gönül aldım. Ne fayda ki bu yer beni gönül tutan<sup>22</sup> yaptı. Ey sevgili! Bâbü'r senden bu kadar uzak kaldı, olmadı. Hata yaptığımı mazur gör.”

Görüldüğü gibi, iki şâirde de vatandan ayrı kalmak sevgiliden ayrı kalmaktır.

Cem Sultân'ın “firak” redifli gazelinde de ayrılık duygusu sevgiliden ayrı kalmak olarak işlenmektedir. Ayrılık konusunu yazan kalem ateşte yanar. Öyleyse ayrılık destanını sevgiliye nasıl anlatmalı? Cem dilerdi ki sevgili vuslat yayını kendisine doğru çeksın. Ama ayrılık yayı onu ok gibi yabana, uzağa attı:

Kalem yanar oda yazılsa ger *beyan-ı firâk*  
 Yâ nice şerh olasin yâra dâstân-ı firâk

Dilerdi kim çeke kendüye vuslatın yâyin  
*Yabâna atdı Cemi ok gibi* kemân-ı firâk (G. CLXXV/1, 7)

Bâbü'r için de ayrılık (*firak*, *hicran*) anlatılması güç bir durumdur.

Bâbü'r, ayrılıkta halini anlatan nice mektuplar yazsa da sevgilinin bir yanda, kendisinin bir yanda olduğu gerçeğini değiştiremeyeceğini şöyle dile getirir:

Hicrân ara niçe nâme tahrîr kılay

<sup>22</sup> dil-gîr: gönül tutan; kırgın. Beyitte bu iki mânâ da kastedilmiştir.

Hâme tili birle hâl takrir kılay  
Hoş ol ki sözü'm sanga disem vâsitasız  
*Sin anda vü min munda ni tedbir kılay* (263)

“Ayrılıkta ne kadar mektup yazayım, kalem diliyle hali anlatayım? Sana sözü vasitasız diyebilsem hoş olurdu. Ancak sen orada, bense buradayım. Nasıl yapayım?”

Can, ayrılık kafesinde boyun eğen kuş gibidir. Aziz ömrü eksik kılan, kısaltan gurbettir. Gurbet ve ayrılığı anlatmanın, yazmanın bir yolu yoktur:

Hicrân kafesinde cân kuşu rem kıladur  
*Gurbet bu aziz ömrni kem kıladur*  
Ni nev bitiy *firâk u gurbet* şerhin  
Kim köz yaşı nâmening yüzün nem kıladur (326)

“Ayrılık kafesinde can kuşu ürkmektedir. Gurbet bu aziz, kutlu ömrü eksik kılmaktadır. Gurbet ve ayrılığın şerhini nasıl yazmalı ki? Akan gözyaşı o mektubun yüzünü ıslak kılmaktadır.”

Gurbette olan hasret gözyaşı döker. Üzeri gözyaşıyla ıslanan mektuba yazı yazmak mümkün değil. Buradan hem “ıslak kâğıda yazı yazılmaz” hem de “gurbet acısı o kadar büyüktür ki yazmakla anlatılmaz” manası çıkmaktadır.

*Bâbü'r:*  
*Cânga saldı dehr gurbet nârını*  
Köz yaşım boldı Mogulning nârini  
Bu arada min dîgen dik bolmasa  
Közley ısıg köl ü andın narını (414)

“Felek cana gurbet ateşini saldı. Gözyaşım Moğolun narini oldu, bu arada benim dediğim gibi olmasa Issık göl ve onun ötesini gözet.”

*Cem Sultân:*  
*Bu gurbet câna gâyet kâr kıldı*  
Ki âlemden beni bi-zâr kıldı (G. CCCXLVI/1)  
“Bu gurbet canı oldukça etkiledi; beni dünyada usandırdı.”

Ama vatandan uzak olmak sevgiliden uzağa düşmekten daha zordur. Cem Sultân'ın aşağıdaki beyti, sevgiliden uzak olmaktan daha kötü durumun vatandan uzaklaşmak olduğunu anlatmaktadır. Cem, yaşadığı talihsizlikler yüzünden çok sevdiği vatanından ayrı düşmüştür. İçine düştüğü bu durum kaderin bir cilvesi, feleğin kendisine yaptığı bir zulümdür. İnsanın vatanından ayrılmak zorunda bırakılması, sevgiliden ayrı kalmaktan çok daha üzüntü vericidir.

Cem ne gam oldun ise yârın işiginden ırag  
Kişiyi devr-i felek cevri *vatandan çıkarur* (G. LXXIV/5)

“Ey, Cem, eğer sevgilinin kapısından uzağa düştüysen bu gam değil. Feleğin dönmesinin cevri (zulmü) insanı vatandan çıkarır.”

Garipliğini, gurbetteki yalnızlığını Cem Sultân bir başka beyitte de ilginç bir benzetme yaparak ve atasözü kullanarak etkileyici bir şekilde aktarabilmiştir:

Çün garîb-i hüsnüdür Cem hâlini hâluna sor  
*Halini bilmez garîb olanların illâ garîb* (G. X/5)

Bilindiği gibi, Divân şiirinde sevgilinin yüzündeki beni (hâli) tek ve küçük siyah nokta olarak düşünüldüğü için bütün güzellik unsurları arasında en küçüğü, en ayrı ve tek olanıdır. Cem, küçük ve tek bir nokta olan beni kendisi ile bağdaştırmaktadır. O da gurbette ayrı, tek ve yalnızdır. O yüzden Cem'in halini sevgilinin benine sormak lazım. Garip olanların halini sadece garip olan bilir. Burada ayrıca aralarında yine nokta farkı olan hâl (kalın ha ile) ve hâl (yüzdeki "ben" manasında, noktalı hı) kelimeler arasında söz oyunu yapmıştır.

### Mektup yazmak, Vatandan Haber Alma, Haber Gönderme

Divân şiirinde âşığa sevgiliden haber getiren sabah rüzgârıdır (bâd-ı sabâ). Sabah rüzgârı sabah saatlerinde sevgilinin bulunduğu yerden eser ve onun saçının kokusunu alıp âşığa ulaştırır; böylece âşık sevgiliden haber almış olur. Sevgilin bulunduğu yer vatandır, bu yüzden ondan gelen haber vatandan gelen haber gibi beklenir.

*Ey bâd-ı sabâ hâl nedir yâr kûyunda*  
Söyle ne haber var gelürsin *vatanımdan* (Nigârî)<sup>23</sup>

“Ey sabah rüzgârı! Söyle sevgilinin bulunduğu yerde hal nasıldır? Ne haber var? (Çünkü) vatanımdan geliyorsun.”

Gurbette bulunan Bâbü ve Cem'nin mektup yoluyla seslendiği, vatanda olanlara mektup gönderdiği görülmektedir. Şiirlerinde “mektup yazmak” ikisinde de var.

Hem rüzgâra seslenme hem de vatandan mektup yoluyla haber beklemek özellikle Bâbü Şâh'ta çok sık görülüyor.

Birçok yerde Bâbü **yele**, **sabâya** seslenerek onunla konuşur ve selamını gönderir. Klasik şiirdeki yele sesleniş ve sevgiliye haber gönderme dışında bu dörtlüklerde belli ki uzaktaki ahaba, eş dosta gönderilen bir selam söz konusudur:

*İy yil barıp ahabbka nâmımnı digil*  
Her kim mini bilse bu peyâmımnı digil  
Mindin dimegil ger unutulgan bolsam  
*Her kim ki mini sorsa selâmımnı digil* (226)

“Ey, yel! Ahaba yetişip adımı söyle. Beni bilen herkese bu haberimi söyle. Eğer unutulmuşsam söyleme; beni soran olursa herkese selam söyle.”

Mektup yoluyla Bâbü ahaba kendisini gördükleri zamanki gibi iyi olduğunu bildirir ve uzaktakilerin de iyi olmalarını diler:

Ahabbka kılsang güzer *iy yil nâgâh*  
Ol cem'ni bu sözümden itgil âgâh  
Siz körgen dik isen selâmettür biz  
Siz dağı isen bolga siz inşâ-âllâh (198)

“Ey, yel! Ansızın ahaba doğru yönelirsen, onları bu sözümden haberdar et: Sizin önceden gördüğünüz gibi esen ve selametiz, inşallah siz de esensinizdir.”

Aşağıdaki beyitlerde rüzgârla sevgiliye haber ve selam göndermeyi görürüz:

*Sabâ ol gül harîmiga güzet kıl*  
Mining hâlimdin ol gülge *haber kıl*

<sup>23</sup> Mehmet Sarı, *a.g.m.*, S. 231.



“Ey, sabâ! Esmeye başla, niyet eyle, nazlı selvimin bulunduğu yere doğru yönel. Nazlı selvim yanına yel gibi ulaş ve koyun gibi ona kurban ol.”

Divân şiirinde, âşıklara sabretme ve sefere çıkmanın öğütlediği bilinmektedir. Şâir Cem de, bu gelenekten yola çıkarak âşıkların dertlerinin devasının sabretmek veya sefere çıkmak olduğunu, ancak kendisine bu iki ilacın da deva olmadığını söylemektedir. Şâir burada Avrupa macerasını, aşkıdan kaynaklanan dertlere çare aramak olarak anlatmaktadır. Ama ne yazık ki bu öğüt onun durumuna çare olamamaktadır:

Uşşâka gerçi sabr ü seferdür devâ velî  
Sanman ki bana çâre kılur sabr u yâ sefer (G. CI/3)

Bir başka beytinde de Cem Sultân, sevgilinin dudağı yâdıyla öyle bir yere gelmiştir ki buraya bir haber dahi ulaşmaz:

Cem dehânun yâdına iy piste-fem  
Bir diyâra vardı kim gelmez haber (CXI/7)

Buradan da anlaşılıyor ki, Cemin geldiği yer sevgiliden uzak bir yerdir.

Cem Sultân'ın vatanda kalanlara şiirlerinde seslendiği, annesine ve kardeşi Bâyezid'e yazdığı mektuplardan anlaşılmalıdır.

Bu yüzden iki şâirde de vatandan, memleketten ayrı düşmek sevgiliden ayrı düşmekle aynı şeydir. İkisi de sevgiliyi özlerken ve hasret çekerken aslında vatani özlemekte, ona hasret kalmaktadır. Vatana olan özlemi sevgiliden ayrı düşmekle anlatırlar. Oradan gelen haber, sevgiliden gelen haber gibi özlenmekte, beklenmektedir.

Bâbü'r kendini hatırlatmak ister. Sevgili tarafından hatırlanmak için mektup yazar. Böylece el yazısını gören sevgili onu yâd eyler:

Hicrân ara yâd itip mini şâd iyle  
Mehcûr köngülün gamdın âzâd iyle  
Bu hatnı anıng için bitidim munda  
Körgeñ sayı hattımnı mini yâd iyle (179)

“Hicran zamanında beni yâd ederek sevindir. Yaralı gönlü gamdan kurtar. Yazımı görünce beni hatırla diye bu mektubu burada yazdım.”

Cem Sultân da şiiri aracılığıyla sevdiklerine bir haber yolluyor: “Beni andığınız zaman matem eyleyiniz. Beni öyle bilin ki, gurbette ben ölmüşüm.”

İy dostlar beni anıcak mâtem eylenüz  
Eyle tutun ki gurbet içinde ben ölmüşem (K. X/36)

Gurbet ellere düşen Cem Sultân, ağabeyi Sultân II. Bayezid'e yazdığı “kerem” redifli kasideyle ağabeyinden af dilemiştir. Bu şiir de “mektup yoluyla seslenmek” e bir örnektir.

Dilini deldi Cemün tîg-i cefâ hâme bigi  
Nâme takdîr idemez hâlini sultân-ı kerem (K. VII/33)

“Ey kerem sultân! Cefa kılıcı, kalem gibi Cem'in gönlünü deldi. Mektup onun hâlini anlatamaz.”

### Hasb-ı Hâl

Doğudaki ve Batıdaki bu iki gurbet şâirinin şiirlerinde kendi hayatlarında dair bilgiler, yaşadıklarının ve duygularının samimî ifadesi olan beyitler, gerçek hayatlarından kesitler çok önemli yer almıştır. İkisinin de hayatlarındaki gerçekliliğe dair ipuçlarını şiirlerinde görebiliriz. İkisi de hayatını şiirde anlatmıştır.

Cem Sultân, vatandan uzakta sürgün hayat safhasında yazdığı şiirlerinde gurbette ağlayan, acı ve ızdırıp içinde olan, vatan hasreti ve özlem duygularını dile getiren; bazen de geçtiği veya kaldığı yerleri tasvir eden, yaşadığı olayları anlatan, kısaca şiirlerinde hayatından kesitler ve ipuçları veren bir şâirdir.

Mesela, “sefer” redifli gazelinde Cem Sultân, vatandan uzaklaşmanın, “rızasız” sefere çıkmanın zorluklarını anlatmaktadır:

Kıldım diyâr-ı yârı koyup ben gedâ sefer  
Allâh ki nice müşkil imiş bî-rıza sefer (G.CI/1)

Cem Sultân'ın hayatına dair bilgiler içeren beyitlere örnek, yine onun bir hükümdar olarak saltanatın geçiciliğinden, insanın sahip olacağı tek şeyin hayattan aldığı zevkten ve iyi bir ad bırakmasından ibaret olduğunu söyleyen aşağıdaki beyittir:

Âdeme bir zevk kalır dünyâda bir de yahşî ad  
Saltanat bâkî kalır derlerse bu yalandır (K. IX/34)

Gurbette iken Cem Sultân şiir yoluyla kardeşi Bayezid'e yazdığı mektupta eski ortamı anar ve gözünden kanlı gözyaşı akıtır. Bu mektup da onun “hasb-ı hal” tarzındaki söyleyiştir. Bu şiirinde de vatanındayken güzel günlerini, ailesine ve dostlarına karşı duyduğu özlemini samimice dile getirmiştir. Yine “Frengistan” kasidesindeki bu beyit hasb-ı hâl tarzındadır:

Dedi Cem bu şiiri Sultân Bâyezidin yâdına  
Anıcak ol meclisi akan gözünden kandır (K. IX/45)

Cem'de hasb-ı hâl diyebileceğimiz bir diğer şiir de “felek” redifli mersiyesidir. Oğlu Oğuz Han'ın katli üzerine yazdığı ve felekten yakınma temalı bu şiirinde şâirin samimî duyguları ve hayatındaki en büyük acısı kelimelere dökülmüştür.

Hasb-ı hal tarzındaki söyleyişler Bâbü'r Şâh'ta da görülmektedir. Devlet kurucusu ve taht sahibi olarak bulunduğu Afganistan ve Hindistan'da içinde taşıdığı gurbet duygusunu ve ayrı düştüğü Fergana'ya olan özlemini bazı şiirlerinde dile getirmiştir. Klasik şiirin çerçevesinde onun bu tür söyleyişlerinde samimi bir eda görülüyor. Bu bakımdan Bâbü'r'ün şiirlerinin pek çoğunda kendi hayatını aksettiren sefer, seyahat, idarî işler, sohbet ve içki meclisleri vb. izler bulmak mümkündür. *Vekâyi'*deki samimî ve sade üslûbunu şiirlerinde de görmek mümkündür. (Yücel, 1995: 203)

Tahttan uzak oluşunu Bâbü'r işte bu **hasb-ı hâl** tarzı şiirlerinde anlatır. Aşağıdaki beyitlerde Bâbü'r bizzat hayatındaki gerçeği anlatmaktadır. Baba tahtından uzak olduğunu, daha önce atalarının görmediği şeyleri hayatta kendisinin gördüğünü, altı ayda altı tahtı ele geçirdiğini, bütün dünyayı görebildiğini; artık muradına ulaştığını düşündüğünü, ancak yanlış hayal kurduğunu samimî bir edayla anlatmaktadır:

Ata tahtıda fârig olturdum

Bel atam körmegenni min kördüm

Altı ay içre altı taht aldım  
Yiti iklime belki köz saldım

Didim imdi murâdına yitdim  
Bilmedim kim galat hayâl itdim (129/16-18)

Özellikle *Bâbü'r-nâme*'sinde başına gelenleri bir bir samimî bir edayla, olduğu gibi anlatan Bâbü'r, *Divân*'ındaki şiirlerinde de bu samimî, içten anlatışını ve yaşadıklarından örnek vermeyi sürdürmektedir. Aşağıdaki dörtlükte Hind ülkesinin kış şartlarında şarap olmasa da, bari afyon macununun olmasını samimiyetle dilediği görülmektedir:

Kış gerçi zamân-ı mankal u âteştür  
Lîk bu şitâ Hindte köp dil-keştür  
Hengâm-ı neşât u bâde-i bî-gıştur  
Mey bolmasa macun dağı bolsa hoştur (335)

Hasb-hâl ve hayatından bir kesit sunan diğer bir dörtlük de aşağıdadır. Burada Bâbü'r, kış mevsimi her tarafın karla kaplı olduğunu; etrafında birileri varsa ancak karın hoş olacağını; kendisi için ise kardan dolayı yolların kötü ve halinin perişan olduğunu tasvir eder:

Kış boldı vü boldı barça tam u taş kar  
Cemiyeti bar kişige bardur hoş kar  
Bu kışda yaman yol u perişan hâlim  
Yâ Rab mini yahşılık sarığa başkar (160)

### **Pişmanlık**

İki şâirde de pişmanlık duygusunu yansıtan benzer söyleyişlere rastlamak mümkündür. Bu beyitlerde şâirin bulunduğu durumdan dolayı kendini suçladığı, eski günleri yâd ederek ve şimdi bulunduğu konumla kıyaslayarak pişmanlığa kapıldığı açıkça görülmektedir. Şâir, Tanrıya hitaben hatalı olduğunu kabul etmekte veya kendi kendine konuştuğunda, bazen de dostlara seslenerek bu pişmanlığı ifade etmektedir.

Aşağıdaki dörtlükte Bâbü'r, iyi talihinin yokluğundan dolayı vatanını terk edip Hind'e gittiğini, yaptığı işin hatalı olduğunu; bu yüzden “yüzünün kara” olduğunu söyleyerek pişmanlığını dile getirmektedir:<sup>24</sup>

*Tâli yoki cânımga belâlig boldı*  
*Her işni ki eyledim hatâlig boldı*  
*Öz yirni koyup Hind sarı yüzlendim*  
Yâ Rab niteyim ni yüz karalığ boldı (216)

“Talihin yokluğu canıma bela oldu, yaptığım her iş hatalı oldu. Kendi yerimi yurdunu bırakıp Hind'e doğru yüz tuttum. Yâ Rab! Ne yapayım ki bu (durum) yüz karartan oldu.”

Bazen bu pişmanlığın sevgiliden ayrı düşmenin verdiği acıyla ifade edildiği de görülmektedir:

<sup>24</sup> Burada “Hind'e doğru yüz tutmak” ile “yüzü karalı olmak” arasında renk bakımından bağ kurularak ayrıca ince bir anlam oyunu da yapılmıştır.

Hicr öltürdi mini anglasam irdi munça  
Dostlar yârdın ayrılmas idim ölgünce (34/1)

“Dostlar, ayrılık beni öldürdü. Böyle olduğunu anlasaydım ölünceye kadar yârdan ayrılmazdım.”

Niçe bolgay yâr hicrânı vü devrân mihneti  
Nakd-i ömrüm âh kim ötti gam u matem bile (78/2)

“Yârdan ayrılık ve feleğin çilesi ne kadar sürecek? Ah! Ömrüm gam ve kederle geçti.”

Cem Sultân'da da pişmanlık ifade eden birçok beyit vardır. Özellikle şehzade gurbet illerde eski günleri hatırlayıp sahip olduklarını özlemektedir. Bunu en güzel yansıtan örnek, her beyti “Ol dem kanı ki” sözüyle başlayan gazelidir:

Ol dem kanı ki mesken idi eşiğin Cem'e  
Hayfâ ki geçdi bilmedik ol hoş zamân idi (K. X/37)

“Senin kapının Cem'e mesken olduğu o zamanlar nerede (şimdi)? Yazık ki, geçti, onun hoş zaman olduğunu bilemedik.”

Küffâra esîr itdi beni çarh-ı bed-endîş  
Ol dem kanı kim mesken idi Ka'be-i 'ulyâ (K. VI/58)

“Kötü düşünceli felek, beni kâfirlere esir etti. Yüce Kâbe meskenim olduğu o zamanlar nerde şimdi?”

Cem Sultân'ın “kafir eline” esir düşmesinde kendini suçladığı, kendi eliyle kötü kadere sürüklendiğini dile getirdiği aşağıdaki beyit de pişmanlığın ifadesidir:

Oldum esîr kâfire nâ-gâh bî-günâh  
Kendü elümle ayağıma balta urdum âh (K. X/26)

Şâirin kardeşi Bâyezid'e yazdığı “kerem” redifli kasidesinde de pişmanlık duyduğu ve af dilediği bilinmektedir.

Kendü elümle başuma aldum belâları  
Kendümden oldı bana bu cürm ü hatâ dirîg (K.X/20)

“Kendi elimle balıma belaları aldım. Yazık, bu kabahat ve hata kendimden oldu.”

Başına gelenlerden feleği ve baht karalığını sorumlu tutan Cem, yaşadığı olayların kendi hatalarından kaynaklandığını söyler. Bu hataları kendi eliyle işleyip belâları başına aldığı için pişmanlık duymaktadır.

Yukarıda geçen örneklerde de görüldüğü gibi, vatanda bıraktıklarını hatırladığı zaman Cem'in gözlerinden kanlı hasret gözyaşları akar. Yine andığı eski zamanlardan biri de şehzade iken yaşadığı Karaman-Konya'nın onun için bir cennet köşesi olmasıdır. Şimdi ise feleğin onu getirdiği yer “gûşe-i deyr”, yani kilise köşesi bir yerdir:

Şimdi yirümi gûşe-i deyr eyledün felek  
Ol dem kanı ki mesken idi sâhet-i İrem (K. X/37)

Cem Sultân'ın hayat oyununda kaybettiğini ve pişmanlığını yansıtan bir başka ifadesi de aşağıdaki beyitte yer almıştır:

Nât'-ı zemînde gam beni bir gün 'adem kılur  
Kendü oyunum-ıla çü *şeh-mât olmışam* (K.X/38)

Yeryüzünde onu mahveden, yok eden gam olacaktır. Kendi oyunuyla “şeh-mat olduğunu”, yani kaybettiğini söylemektedir.

### **Kötü Talihten Yakınma, Feleğe Sitem**

Bâbü Şâh da Cem Sultân da şiirlerinde talihin kötü olmasından yakınmışlar ve feleğe sitem etmişler. Vatandan ayrı kalmalarının, gurbete atılmalarının, başlarına gelen kötü şeylerin sebebi felektir. Bu konuda Cem Sultân'da daha fazla beytin geçtiği görülmektedir.

Yaşamında pek çok talihsiz olayla karşı karşıya kalan, çok sevdiği insanları kaybeden, yerinden yurdundan olan Cem Sultân'ın şiirlerinde *feleğe isyan ve felekten yakınma* çok sık yer almıştır. Vatansızdan uzakta geçen yıllar hep dertleri, sıkıntıları, eziyetleri beraberinde getirmiştir. Cem'in yüzü bu dönemde hiç gülmemiştir.

*Salalıdan beni girdâb-ı Frengistâna sen*  
Gözlerümden kanlı yaş deryâ gibi akar felek (K. VIII/18)

“Felek, sen beni Frengistan girdabına saldığından beri gözlerimden kanlı yaş derya gibi akar.”

Cem, bir zamanlar vatanda (gülistanda) iken felek şimdi onun yerini gurbet (diken) kılmıştır:

Gülistân yerine ni'me'l-bedeldür  
*Felek yerümi şimdi hâr kıldı* (G. CCCXLVI/4)  
Talihinin kötü olması onu sürekli ağlayan kıldı:

*Ne nahs olur aceb bu tâli'im* kim  
Beni âlem içinde zâr kıldı (G. CCCXLVI/3)

Dönen felek, Cem'i gurbet diyârında hasta kıldı:

Görün gerdûn-ı dûnun himmetini  
*Bu gurbette Cem'i bîmar kıldı* (G. CCCXLVI/5)

Cem Sultân bir zamanlar Anadolu topraklarında hükümdar iken felek şimdi onun yerini gurbet olan Frengistan ülkesi yapmıştır:

Mülk-i Yunân'a ser-â-ser hükm iderken âh kim  
*Eyledün mesken bize şimdi Frengistân felek* (K. VIII/7)

Cem Sultân'ın “felek” redifli şiirinde baştan sonuna kadar feleğe sitem var. Aynı zamanda tarihî bir olayı ve şâirin kendi hayatından bir kesiti de sunan bu şiir, “acı, ızdırıp” ve “hasb-ı hâl” bakımından da ele alınmıştır. Çünkü bu şiir, Cem'in bizzat yaşadığı trajik bir olayın ifadesi, bir babanın evladının ölümünden dolayı duyduğu samimî feryadın sesidir.

Cem Sultân oğlunun ölümüne çok üzülmüştür ve yine derdini felekten şikâyet yoluyla ifade etmiştir. Bu kaside de feleğe karşı suçlayıcı, şikâyet edici ve isyan dolu beyitlerle başlamaktadır:

İy vefâsuz hâ'in ü bî-emn ü bî-amân felek

V'iy hatâ-perver belâ-pâş u kazâ-gerdân felek

Husrev-i sâhib-zemânlar kanın içen zulm-ıla  
Pür-sitem pür-mihnet ü pür-derd ü pür-efgân felek

Sensin âhir tahtını viren Süleymân'un yile  
Mülk-i âbâdın mülûkun eyleyen vîrân felek (K.VIII/1-2)

“Ey, vefasız, hain, güvenilmez ve acımasız felek, hata besleyen, bela yağdıran ve kader döndüren felek! Zulm ile zamanların padişahlarının kanını içen, eziyet dolu felek.”

Cem Sultân, feleğin kendisine yaptığını düşmanlarına bile Allah'ın vermemesini dilemektedir:

Bu bendi kim bana sen itdün eyâ felek  
Düşmenlerüme dahı anı virmesün İlâh (K. X/33)

“Ey, felek! Bana yaptığın bu bağı (bendi), Allâh düşmanlarıma dahi vermesin.”

Bâbü Şâh da evinden ailesinden ayrı kalmasına, dünyada âvâre dolaşmasına feleğin sebep olduğunu söylemektedir:

Yana mahrûm-ı hânümân kıldıng  
Yana âvâre-i cihân kıldıng (129/20)

“(Felek) beni yine aileden mahrum kıldım, yine cihan âvâresi kıldım.”

Kötü kaderden yakındığına, talihinin onu aile-ocaktan ayırdığına, bazen başına taç giydiren bazen de belalar getirdiğine, başına her şeyin dönen felekten geldiğine şu dörtlükte de şahit oluyoruz:

*Devrân mini ötkerdi ser ü sâmândın  
Ayırdı mini bir yolu hânümândın  
Gâh başıma tâc geh belâ-yı tane  
Niler ki başımgâ kilmedi devrândın (246)*

Bâbü, başına gelenler bütün cefa ve dertlerin birçok bakımdan doğal olduğunu, talihin kendisine yâr olmadığını, gökyüzü ve yıldızların yaver gidip yardım etmediğini, dertlerin ve bela üstüne belanın felekten geldiğini şöyle söylemektedir:

Manga köp cihettin bu iş boldı farz  
Cihetlerni iyley barın sizge arz

Biri bu ki tâli manga yâr imes  
Sipihir ü kevâkib mededkâr imes

*Felekdin yitişdi cefâlar manga  
Belâ üzre boldı belâlar manga (558/19-21)*

Bu örnekler, Divân şiirindeki âşığın talihsizlikten ötürü feleğe sitem etmesinin yanı sıra, vatandan uzakta gurbette olan ve başına gelenlerden dolayı feleği suçlayan bir şâirin yakınmasını yansıtmaktadır.

### **Kadere boyun eğme, çaresizlik**

Bu iki gurbet şâir de kötü talihten yakınıp feleğe sitem etseler de zaman zaman ikisin de çaresizlikten durumu kabullendikleri de görülür. “Vatansız” Bâbü Şâh ve “gurbetteki” talihsiz Cem Sultân da başlarına gelenleri kaderin işi olduğunu



Rodos azmini sanma vâlîde emr-i acîb ancak  
*Bana yazu imiş rûz-ı ezel Hakdan* nasib ancak  
 Senin hecrin beni lâl etdi sıdk ile helâl eyle  
 Bu hasret haşre kaldı idelüm sabr u şekîb ancak

“Rodos’a doğru yönelmeyi sadece acıip bir iş sanma, önceden bana yazılmış bir Hak nasibiymiş ancak; senin ayrılığın beni lal kıldı, acıyarak helal eyle, bu hasret haşre dek kaldı, sabr edelim ancak.”

#### **Acı, ıztırab:**

Her iki şâirde de acı, ıztırab içeren söyleyişler, dert ve çile çektiklerini gösteren beyitler çoktur. Bir kısmı şiirdeki tipik aşğın çektiği aşktan kaynaklı dertlerdir. Ancak birçoğu da vatan hasreti yaşadıkları, gurbette yalnızlık çektikleri, sevdiklerinden uzakta oldukları içindir. Üzüntü ve acılarını yaşadıkları maceralarla, başlarına gelenlerle ilişkilendirince bu beyitlerin anlamı daha da açık olmaktadır. Çünkü o olaylar veya durumlar karşısında söylenmiş mısralardır. Bu üzüntü ve keder dolu sözler samimî ve gönülden gelen çılgınlardır.

İki gurbet şâirinin çektiği acı, ıztırab sadece sevgilinin aşkından dolayı bir acı değildir. Felek de bu iki şâire cevr ü cefa göstermiştir; onları vatandan ayrılıp gurbete gitmek zorunda bırakmıştır.

Cem Sultân'ın şu beyti onun sadece sevgiliden zulüm çekmediğini, feleğin de tıpkı ay yüzlü güzeller gibi ona sürekli zulm ettiğini gösteriyor:

Dilberün cevri değüldür yalunuz ben çekdüğüm  
*Bu felek de cevr eder* her lahza meh-rûlar gibi (G. CCCXLII/4)

Benzer bir söyleyişi Bâbü'r'ün şu beytinde de görüyoruz:

Çerhning min körmegen *cevr ü cefâsı* kaldı mu  
 Haste könglüm çikmegen *derd ü belâsı* kaldı mu (49/1)

“Çarkın (gösterdiği) benim görmediğim zulm ve eziyet kalmadı, hasta gönlümün çekmediği dert ve bela kalmadı.”

Bu dünyanın sefası kalmamıştır. Bu yüzden Bâbü'r eğer öteki dünyayı isterse bundan dolayı ayıplanmamalıdır:

İy köngül ger Bâbü'r ol âlemni ister kılma ayb  
 Tingri üçün diy bu âlemning safâsı kaldı mu (49/5)

“Ey gönül, eğer Babür o alemleri isterse ayıplama. Tanrı için söyle, bu alemin sefası kaldı mı ki?”

Aşağıdaki dörtlükte de Bâbü'r, *Vekâyisini* okuyanının onun dünyada çektiği çile, dert ve gördüğü çeşitli sıkıntıları anlayacağını söyleyerek hasb-ı hâl tarzında (yaşadıklarına şiirde yer verme) bir söyleyiş sergilemektedir:

Bu âlem ara aceb *elemeler kördüm*  
 Âlem ilidin turfe *sitemler kördüm*  
 Her kim bu Vekayini okur bilgey kim  
*Ni renc ü ni mihnet ü ni gamlar kördüm* (336)

“Bu âlem içinde her türlü kederler gördüm, âlem yüzünden tuhaf eziyetler gördüm. Her kim ki bu Vekâyi'yi okursa ne eziyet, çile ve gamlar gördüğümü bilir.”

Bâbü'r kadar dert ve acı çeken başka biri yoktur. Bunu birkaç yerde söylemektedir:

*Yüz cevr ü sitem körge'n ming mihnet ü gam körge'n*  
Âsâyîş-i kem körge'n min dik yana bir bar mu (69/3)

“Benim gibi yüzlerce ızdırap ve zulm, binlerce çile ve keder, rahatlık eksikliği görmüş başka biri var mı?”

Bar mu irkin ışık ilide belki âlem ehlide  
*Munça çağlık hasret ü endûh* kim Bâbü'rdedür (83/5)

“Bâbü'r’de olan bu kadar uzun süreli hasret ve endişe aşk ilinde değil, belki bütün âlem ehlinde yoktur.”

Bâbü'r’deki bu acı, ızdırabın sevgilinin aşkından öte, bulunduğu gurbet acısı ve ayrılıkta çekilen dert, keder olduğu şu örnekten de anlaşılmaktadır:

*Gurbet toğı* yapkan ruh-ı zerdimni mü diy  
*Yâ hicr çıkargan âh-ı serdimni* mü diy  
Hâling ni durur bilür mü sin derdimni  
Hâlingni soray mu yoksa derdimni mü diy (152)

“Gurbet yollarına düşen Bâbü'r’ün sararmış yanağına konan gurbet tozunu mu; yoksa ayrılık yüzünden çıkardığı şiddetli ah, feryadını mı anlatmalı? Bâbü'r’ün derdini bilir misin (ey sevgili), senin halini mi sormalı yoksa derdini mi anlatmalı Bâbü'r?”

Cem Sultân’ın da şiirlerinin büyük bir çoğunluğu için konu merkezini **acı, ızdırap** oluşturmaktadır. Bâbü'r’ün yukarıdaki söyleyişine benzer bir söyleyişle Cem Sultân’ın kardeşi Bayezid’e yazdığı “kerem” redifli şiirinde de rastlıyoruz. Bu şiirde de şair, çektiği acı, ızdırabın cefa kılıcı gibi gönlünü yardığını ve bir mektubun onun halini anlatamayacağını söylemektedir. Beyit yukarıda geçen “mektup yazma” bölümünde açıklanmıştır.

Fakat Cem Sultân için acıların en büyüğü, oğlu Oğuz Han’ın ölümü olmuştur. Onun gurbette yazdığı “felek” redifli şiiri acıklı bir mersiye örneğidir. Gurbette, vatandan uzakta acı ve ızdırap içinde olan Cem’in kederi bu ölüm haberiyle daha da büyümüştür. Ahı kesilmemektedir, çünkü oğlunu görmeye dahi imkânı yoktur. Feryadı, derdi ve tarifsiz acısı şu samimî satırlara yansımıştır:

Sînemi câk eyle cânım hâk u gönlüm derd-nâk  
Çünkü Oğuz Hânım oldu hâk-ile yeksân felek

Âh u vâveylâ dirîğ ü hasret u sad-derd âh  
Kim Oğuz Hânım dahı görmege yok imkân felek (K.VIII/12,13)

“Felek, sinemi parça parça, canımı toprak ve gönlümü dert dolu eyle. Çünkü Oğuz Han’ım toprakla bir oldu. Ah ve feryat, hasret ve yüz dertle ah, yazık ki Oğuz Han’ımı görmeye dahi imkân yok.”

Gurbette olmanın verdiği büyük iç acısına eklenen oğlunun ölüm haberi Cem Sultân’ı derinden sarsmıştır. Oğuz Han’ın derdi Cem’in canını ateşlere atmıştır. Cem feleğin elinden nasıl ah etmesin? Duyduğu üzüntüden dolayı adeta yakasını yırtmaktadır:



Bâbü'ün sıcak iklim şartları olan Hindistan'da çok zorlandığı ve bu yüzden sürekli zayıf düştüğü, hastalandığı bilinmektedir. Gerek Bâbü'nâme'sinde gerekse şiirlerinde bu durumdan bahsettiği görülmektedir. Bağışlaması ve lütfu bol olan Tanrı kendisine Hind, Sind ve çok sayıda mülk vermiştir. Bu yüzden sıcaklığa takati olmasa bile şükretmek gerektiğini, eğer soğuk yer dilerse bunun için de Gazne'nin olduğunu söyler ve kendini teselli eder:

Yüz şükr diy Bâbü ki kerîm ü gaffâr  
Birdi sanga Sind ü Hind ü mülk bisyâr  
Isılgığıga ger sanga yoktur tâkat  
Savuk yüzini körey diseng Gazni bar (315)

Gurbette ayak ve bedeninin bir yerde durup dinlenmediği, ama kulakla gönlün en azından sükûnette, sakin olduğunu söyleyerek Bâbü Şâh gurbette olsa da şükr etmeyi ihmal etmiyor. Bu da farklı bir teselliyet örneğidir:

Cânıga yitişti tüz ü tag birle köngül  
Derdini tükenmes aytmag birle köngül  
Gurbette ayak birle beden tınmas lîk  
Yüz şükr ki tinçtür kulag birle köngül (303)

Ayrılık gamıyla gurbetin kederini biraz olsun gidermek için Bâbü zaman zaman işrete (içkiye) yöneldiğini, bu gam kederleri içkide unuttuğunu şükrederek anlatmaktadır:

Hicrân gamıdın zaîf cânım soldı  
Gurbet eleme birle içim kan toldı  
Yüz şükr ki munca yılgı gam birle elem  
Râhat bile işretka mübeddel boldı (308)

“Hicran derdinden zayıf canım soldu, gurbet kederiyle içim kan doldu; yüzlerce şükr ki, bunca yıllık gam ile keder rahat ile işrete dönüştü.”

### Gerçek Yer Adları

İki şâirde de gurbete sürüklenme macerasının izlerini görmek mümkündür. Gittikleri yerlerin adlarını şiirlerinde zikretmişlerdir. Bunlar şehir, ülke gibi gerçek yer adlarıdır. Bâbü'de: *Semerkand, Hind, Kabil, Lenger, Gazne, Hoşâb*; Cem Sultân'da: *Frengistan, Roma, Nis, Françe, Konya, Kabe* gibi dönemin gerçek coğrafi isimlerin geçtiği görülmektedir.

Bâbü'ün şiirlerinin birçoğunda kendi hayatının izleri olduğunu daha önce de belirtmiştik. Aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi, Lenger'e doğru yöneldiğinde Giyâs Şâh'tan yardım istemektedir. Burada hem gerçek yer adı hem de gerçek şahıs adı geçmektedir:

Bâbü müteveccih olsa *Lenger* sarığa  
Kılmaz nazarî behişt ü kevser sarığa  
Sindin tilekümdür meded iy Şâh Giyâs  
Her vakt ki azm eylesem her sarığa (158)

“Bâbü, Lenger'e doğru yönelse, cennet ve Kevser'e nazar kılmaz. Ey, Şâh Gıyas! Her zaman ne tarafa yönelse, senden dileğim -yardım et.”

Şu beyitte ise sevgiliden, kendisinin bulunduğu Kabil'e doğru gelmesini istemektedir:

*Kâbil* sarı ger azimet itseng  
Kurban kılay özni sanga iy yâr (48/6)

“Ey yâr! Eğer Kâbil'e doğru yönelsen sana kendimi kurban kılayım.”

Yine “hasb-ı hâl” (kendi hayatından bir kesit) tarzında sayılabilecek aşağıdaki beyitte de Hind yerinde bulunan Bâbü'r, çok gönül aldığı, ancak kendisinin “dil-gîr” (gönül tutan; kalbi sıkıntıda, kırgın, gücenmiş)<sup>25</sup> olduğunu söylemektedir:

Bu *Hind yiri* hâsılıdın köp köngül aldım  
Ni sûd ki bu yir mini dil-gîr kılıptur (125/4)

“Bu Hind yerinde çok gönül aldım; ne fayda ki bu yer beni gönlü sıkıntıda biri yapmıştır.”

Bir başka rübaisinde de şu gerçek yer adları geçmektedir:

*Kâbil ü Gazni* iliğe aytingız  
Bizge yir imdi *Hoşâb Debîredür*  
Kay sarığa barga biz kim mülk ü mâl  
Bizge munda Hak taâlâ biredür (423)

“Kabil ve Gazne halkına söyleyiniz, bizim yerimiz şimdi Hoşâb Debiredir. Ne tarafa gidelim ki bize burada Tanrı mal ve mülk vermiştir.”

Anadolu'dan Batı'ya sürüklenen gurbet şâiri Cem Sultân'ın şiirlerinde de acıklı macerası süresince gördüğü yerlerin zengin tasvirlerine rastlamak mümkündür. Onun Frengistan manzumesi, hüznü hayat hikâyesinin ve acıklı Avrupa macerasının bir kesiti gibi düşünülmektedir.<sup>26</sup> Bu manzumede Fransa'nın Nis şehrini, bu şehirdeki güzelleri ve güzelliklerini anlatmıştır.<sup>27</sup>

Gurbette geline yer de gerçek bir yer, Frengistân (Avrupa) ülkesidir:

Şükr kıl Allâha kim geldin *Frengistâna* sağ  
Sağlığınca her kişi nefsince bir sultândur (K. IX/3)

Vatandan ayrılan Cem Sultân'ın gurbet hayatının başlangıcında Kabe'ye ziyaret, hac fasılası da yer almaktadır. Coğrafi yer olarak Kabe'nin adı da Frengistân manzumesinde geçmektedir.

Şâirin gördüğü yerler arasında Kâbe'nin ayrı bir yeri olduğunu, hiç bir mülkün ona benzemediğini ve onun yerini tutamayacağını şu beyitte dile getirir:

*Kabetullâha* varup bir gün tavâf eyledüğün  
Bin Karaman bir Arab bin mülket-i Osmândur (K. IX/2)

<sup>25</sup> Farsça birleşik kelime olan “dil-gîr” “gönül alan, kalbi ele geçiren” manasına gelir. Yukarıdaki mısırada “köngül aldım” ile mana bağı vardır.

<sup>26</sup> Bekir Çınar, “Geleneğe Direnen Bir Şair ve Şiiri: Cem Sultân'ın Frengistan Kasidesi”, *Turkish Studies*, 2/4, Sonbahar 2007, S. 274-282.

<sup>27</sup> Örnekler için bkz. “Kendini teselli etme, şükr etme” başlığı

Yukarıda yer alan “kadere boyun eğme, çaresizlik” başlığında da verilen örneklerde annesine yazdığı mektupta Cem Sultân Rodos’a gitmesini kaderin zorlaması, kendi seçimi olmadığını söylemektedir:

*Rodos azmini sanma vâlîde emr-i acib ancak  
Bana yazu imiş rûz-ı ezel Hakdan nasib ancak*

Konya da Cem Sultân'da gerçek bir yer olarak anılmaktadır. Gurbette bulunan şair, içinde bulunduğu yeri cehennem ortamına benzetir. Oysa Konya'dayken mesire yeri olan Meram onun mekânı idi. Eski günleri ile şimdiki günlerini kıyasladığında içinde bulunduğu durumdan hiç memnun değildir.

Bir yire gelmişem ki bedeldür cahîmden  
Bana makâm olmuş iken *Konyada Merâm* (K. X/41)

Yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan örneklere dayanarak bu iki gurbet şâiri arasında tespit edilen benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

- İkisinde de *pişmanlık duygusu* aynıdır. Vatandan uzak kaldıkları için pişmanlık duyup durumdan kendilerini hatalı görürler.
- *Yalnızlık duygusu*, gamını kimseye söylememek iki şâirde de şiirlerinin büyük çoğunluğunda yer almaktadır.
- *Vatandan ayrı düşmek* ve *gurbet duygusu* benzer söyleyişlerle ifade bulmuştur.
- Buna bağlı olarak *acı* ve *ızdırıp* şiirde merkezdeki konudur.
- İkisi de şiirdeki sevgiliyi, vatanda kalan biri olarak yâd eder ve sevgili tarafından hatırlanmak ister. Uzaktan *mektup yoluyla haber gönderirler*, vatandakilerin hal hatırını sorarlar; aynı şekilde vatandan haber beklerler.
- Şiirlerinde gerçek hayatlarından kesitler verilmiş. İkisinde de başa gelen olayları, durumları ve duygularını samimî dille aktarma ve *hasb-ı hâl* tarzındaki söyleyişler görülür.
- Gittikleri yerler, şiirlerinde *gerçek yer adları* olarak geçmekte ve gurbet serüvenini yansıtmaktadır.
- Gurbet elde, vatandan uzaktayken teselli aramaya çalışırlar. *Kadere boyun eğmek* gerektiğini sık sık dile getirirler.
- Şiirlerinde *feleğe sitem*, *kötü talihten yakınma*, aşk derdinden farklı olup bizzat vatandan uzağa düşmelerinden ve gurbet acısı yaşamalarından ötürüdür.

Bu iki şâir gurbet duygusunu tadıp taht ve vatandan uzak oluşlarını, vatan hasretini Divân şiirinin malzemesi ile şiirdeki söyleyişlerinde yansıtmışlardır. Kaderlerindeki benzerlik, hükümdar olarak yetişme tarzları ve birçok kabiliyetleri yanı sıra, şiirdeki duyuş, hayâl ve söyleyiş bakımından da benzerlikleri bulunmaktadır.

Söyleyiş bakımından iki şâirde de konuyla ilgili kullandıkları ortak kelime ve birleşik fiiller şunlardır: *vatan*, *gurbet*, *hasret*, *firak*, *vatanı terk kılmak*. Yine iç sıkıntılarını yansıtan *gam*, *derd*, *belâ*, *belâ vü derd*, *cevr ü cefâ* gibi atıf tamlamaları beyitlerde sık rastlanan kelimeler arasındadır.

Redif olarak kullanılan kelimeler arasında da yine konuyu yansıtan ve vatan hasreti, gurbet ve yalnızlık duygusu temasına manaca daha yakın olan “bulamadım”, “ben bilirim” “tapmadım”, “fırak”, “bildim”, “elümden ne gelir” gibi redifler göze çarpmaktadır.

Birçok beyitte gurbet ve garip kavramları vatan kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Vatandan uzak olmak çoğu yerde “gurbete gitmek”, “gurbete düşmek”, “çıkıp gitmek”, “başını alıp gitmek”, “vatandan irak/dûr” olmak, terk-i vatan kılmak” ve “ayrı kalmak” gibi tabirlerle ifade edilmiştir.

### Sonuç

Tahttan ve vatandan uzak kalıp uzak diyârlarda vatan hasreti çeken, aralarında kader benzerliği bulunan Türk edebiyatının iki büyük hükümdar şâiri Bâbü Şâh ve Cem Sultân, şiirlerinde “vatan” temasına oldukça çok yer vermişlerdir. İkisinin de şiirlerinde gurbet ve yalnızlık duygusu, feleğe sitem hâkimdir. Vatan konusu etrafında iki şâirde de ortak hayal, duyuş, düşünce ve söyleyiş görmek mümkündür.

Biri Doğuda Çağatay Türkçesiyle aynı şiirin estetiği çerçevesinde, diğeri de Batıda Anadolu Türkçesiyle hemen hemen aynı şeyleri hissetmiş, duymuş ve Divân şiirinin estetiği çerçevesinde dile getirmiştir. Gurbet duygusunu tatmış, vatan hasreti yaşamış bu iki hükümdar şâir de şiirlerinde hayatlarını anlatmışlardır.

Genel Türk kültürünün bir unsuru olan edebiyat ve özellikle şiir, Doğu ve Batıda da yüzyıllarca aynı bağı sürdürmektedir. Aynı edebî gelenek içerisinde olan bu sahanın şâirleri birbirlerine yakın söyleyişler sergileyebilmektedir. Bunun için kendi çağından başlamak üzere sonraki asırlarda da gerek kendi coğrafyasında gerek Anadolu’da şâirler üzerindeki Çağatay edebiyatının büyük ismi Ali Şîr Nevâyî’nin asırlarca süren etkisini hatırlamak yeterlidir.

Divân şiirinde şâirlerin, onların iç dünyasını gösteren **özlem, ayrılık, vatan hasreti** gibi gerçek hayattan kaynaklanan duygularına da yer verdikleri görülmektedir. Bâbü’ün Türkçe Divânı baştan sonuna kadar bu duyguları yansıtan beyitlerle doludur. Trajik bir hayat yaşayan Cem Sultân’da da benzer söyleyişler görülmektedir. Vatan konusuna, gurbet ve hasret duygusuna şiirde yer veren ilk Türk şâirlerinden sayılan Cem Sultân’ın yanı sıra ondan yaklaşık yarım asır sonra yaşayan ve Çağatayca yazan hükümdar şâir Bâbü Şâh’ta benzer söyleyişleri görmek mümkündür. Bu bakımdan Divân edebiyatında “vatan” konusunu işleyen Türk şâirleri arasında Bâbü de yer almaktadır.

Bu karşılaştırmada verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, Divân şâirlerinin vatan hasreti temasını ele almaları, bu edebiyatın toplum ve insan hayatını ilgilendiren duygu, fikir ve hayallerle yakın olduğunu gösterir.

### Kaynakça

Akün, Ömer Faruk. (1991), “Bâbü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, s. 396-400, İstanbul.

Aynur, Hatice. (2000 ), “Cem Şairleri”, *İlmî Araştırmalar*, 9, İstanbul, s. 33-43.

Banarlı, Nihat Sami. (1972), “Edebiyatımızda Vatan Sevgisi ve Fikret’in Vatancılığı”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl:1, Sayı: 4, Ekim, İstanbul.

- Banarlı, Nihat Sami. (1983), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Çınar, Bekir. (2007 ), “Geleneğe Direnen Bir Şair ve Şiiri: Cem Sultân'ın Frengistan Kasidesi”, *Turkish Studies*, 2/4, Sonbahar, s. 274-282.
- Engin, Sedat (2006), *Cem Sultânın Türkçe Divânının Tahlili*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ersoylu, Halil. (2013), *Cem Sultân'ın Türkçe Divân'ı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara.
- Kalpıklı, Mehmet. (1999), “Bahtsız Şehzâdenin Bahtsız Divan'ı: Cem Sultanın Türkçe Divanı Neşri Üzerine Notlar”, *Kebikeç*, Sayı: 7-8, s. 33-44.
- Konukçu, Enver. (1991), “Babür”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, s. 395-396.
- Okur Meriç, Münevver. (2006), *Cem Sultân: Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara.
- Pala, İskender. (1995), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Sami, Şemseddin. (1978), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.
- Sarı, Mehmet. (2016), “Divân Edebiyatında Vatan”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 5, s. 209-244.
- Stebleva, I. V. (1978), “Semantiçeskoe Edinstvo Gazeley Babura” (Bâbü'r Gazellerinin Anlam Bütünlüğü), *Tyurkologičeskiy Sbornik*, Moskova, s. 158-166.
- Stebleva, I. V. (1982), *Semantika Gazeley Babura* (Bâbü'r'ün Gazellerinin Anlam İncelenmesi) Moskova.
- Şentürk, Ahmet Atilla, Kartal, Ahmet. (2005), *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Tolkun, Selahattin. (2016), “Özbek Şairi Erkin Vahid'in “Vatan Ümidi” Adlı Şiiri ve Yorumu”, *Türkbilig*, Sayı: 31, s. 47-56.
- Yavuz, Kemal. (2009), “Frengistan'da Ağlayan Bir Şair: Ölümünün 515. Yılında Cem Sultân”, *Akademik Dergipark*, Sayı: 40, s. 271-308.
- Yücel, Bilal. (1995), *Bâbü'r Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.